

RAAKPUNTEN OOSTERSE-WESTERSE LITERAIRE TRADITIES

Door Dr. A. Alsulaiman

1. Inleidende schets

Toen Gerbert van Aurillac (ca. 945-1003)—later bekend als paus Sylvester II—een astronomische verhandeling uit het Arabisch in het Latijn vertaalde, startte hij, niets vermoedend, de grote wetenschapsoverdracht¹ van het Oosten naar het Westen. Gerbert van Aurillac studeerde Arabische taal en letteren aan de Moskee-Universiteit al-Qarawiyyin² te Fes in Marokko. Tijdens de Middeleeuwen stonden de wetenschappen immers op een hoger peil in het Arabische Oosten. De belangstelling van een man die later het hoofd van de Katholieke Kerk zou worden, evolueerde in de volgende eeuwen tot een vaste traditie. Deze traditie nam een hoge vlucht in de twaalfde eeuw, toen in Toledo een vertaaltraditie ontstond om de Arabische wetenschappelijke werken in het Latijn te vertalen³.

Aanvankelijk was de interesse voor het Arabisch louter wetenschappelijk. Europese, Arabische en joodse vertalers vertaalden in opdracht van Europese vorsten Arabische naslagwerken op het gebied van filosofie, medicijnen, natuurwetenschappen, astronomie, wiskunde en mechanica. Ook de werken van Plato, Aristoteles, Hippokrates, Euclides en Ptolemaios, waarvan de Griekse originelen waren verloren gegaan en enkel in hun Arabische versie waren bewaard gebleven, werden hierbij in het Latijn vertaald. In een later stadium, in de vijftiende en zestiende eeuw, met de verspreiding van de boekdrukkunst, werden meertalige edities van wetenschappelijke werken, vaak met het Arabisch en het Latijn in juxtapositie, gepubliceerd. Dit werd voor het eerst gerealiseerd door de Antwerpse drukker Plantin⁴, die zich zeer verdienstelijk heeft gemaakt in het publiceren van de eerste Arabische naslagwerken.

Opmerkelijk hierbij was het feit dat de schone letteren buiten de interessesfeer van de vertalers vielen. De vertalers en geleerden van die tijd legden, op het eerste gezicht, geen enkele nieuwsgierigheid aan de dag voor de Arabische poëzie en het scheppend proza, in tegenstelling tot de anders zo geëerde Arabische wetenschappelijke literatuur.

Na de voltooiing van de vertaalarbeid op het einde van de dertiende eeuw nam de interesse voor de Arabische taal af. Maar hierin kwam er verandering bij de oprichting van de Europese universiteiten van Padua, Oxford, de Sorbonne, Leiden en Leuven. Sindsdien was het Arabisch permanent aanwezig als één van de vakken die toen het curriculum van die universiteiten uitmaakte. De motivatie was niet langer alleen wetenschappelijk van aard, maar ook religieus en religieus-apologetisch.

Tot aan de Verlichting hebben de Europese geleerden de stelling geponeerd dat het Hebreeuws de oertaal van alle natuurlijke talen was. De zusters talen van het Hebreeuws, zoals het Arabisch en het Aramees, werden toen beschouwd als de talen die het minst van deze moeder van alle talen afweken. De studie van het Arabisch op zich, werd toen bijzonder nuttig geacht voor de verklaring van de hapax legomena, de moeilijk interpreteerbare plaatsen in het Hebreeuwse origineel van het Oud Testament.

In deze context nam de interesse voor de Arabische menswetenschappen toe. Geleidelijk aan begon men werken op het gebied van theologie, aardrijkskunde, geschiedenis,

taalwetenschappen, poëzie, spreekwoorden en volksliteratuur uit te geven en te bestuderen. Dit alles moest de inzichten van de geleerden van de Renaissance en de Verlichting in de Arabische en islamitische wereld uitdiepen.

De studie van het Arabisch in het Westen nam een grote wending door de bijdrage van de Nederlandse arabist Hendrik Albert Schultens die hij, in 1773 onder de vorm van een oratie⁵ leverde. Schultens stelde vast dat de Arabische taal een archaischer structuur heeft dan om het even welke andere Semitische taal, het Hebreeuws inclusief⁶. Hoewel later in de geschiedenis verschenen (begin christelijke jaartelling) vertoont de structuur van het Semitische Arabisch grote gelijkenissen met het Proto-Semitisch. Een grondige kennis van het *levend* Arabisch, is niet alleen noodzakelijk om inzichten te verwerven in de Hebreeuwse bijbel, maar ook in de Semitische literatuur (o.a. de Babylonische, de Assyrische, de Fenicische en zelfs de Hamitische oudegyptische letteren), die enkel in dode talen werden overgeleverd. Verder stelt Schultens dat het Arabisch, gelet op de wetenschapsoverdracht in de twaalfde en dertiende eeuw, naast het Grieks, het Latijn en het Hebreeuws, één van de brontalen van de Europese en Euro-mediterrane beschaving is, waarvan het bestuderen onmisbaar blijft. Weldra werden de inzichten van Schultens gedeeld door de andere Europese arabisten, bijbelgeleerden en beoefenaars van de Semitische talen, en sindsdien neemt het Arabisch een centrale plaats in de studie van de Semitische talen en culturen en van het oude en moderne Nabije Oosten en de Arabische Wereld.

2. Schone letteren

De zeventiende en achttiende eeuw kenden een heropleefde belangstelling voor het Oosten die niet echter voor wetenschappen of wetenschappelijke beoefening van het Arabisch was, maar eerder voor alles wat Oosters was. Het was een cultuurfenomeen waarbij de grote Oostenreizen, het verzamelen van Oosterse kunstvoorwerpen en sierhandschriften en het aanschaffen van Oosterse antiquiteiten kenmerkend waren.

In deze periode werd ook de belangstelling voor de Oosterse, in casu Arabische en Perzische literatuur, gewekt door reizigers en literatoren zoals de Fransman Galland, die het boek van Duizend-en-één-Nacht mee uit Egypte gebracht en in het Frans vertaald heeft, en Goethe, die enkele grote Oosterse meesters in een fraai Duits herdicht heeft.

Galland had in Egypte een onvolledig handschrift van de in de Arabische wereld veel circulerende verhalen van Duizend-en-één-Nacht aangetroffen. In Frankrijk verzorgde hij de eerste vertaling van deze verhalen in een Europese taal, het Frans. Weldra werd het grote verhalenboek in de meeste andere Europese talen, waaronder het Nederlands⁷, omgezet. Opmerkelijk hierbij is dat Galland, die een onvolledig handschrift van de raamvertelling naar Frankrijk had gebracht, de ontbrekende gedeelten hoogstwaarschijnlijk zelf ingevuld heeft. In zijn vertaling komen er verhalen voor die in geen andere editie of handschrift te vinden zijn.

Van geheel andere aard was de bijdrage van Goethe (1749-1832). Deze grote dichter en schrijver was geboeid door het Arabische en Perzische Oosten zoals dat in zijn tijd gekend en ervaren werd. Goethe leerde Arabisch, beoefende de Arabische kalligrafie, en las grote Oosterse meesters in de vertalingen en bloemlezingen van de opkomende oriëntalist die de studie van de Oosterse literaturen op een systematische wijze hadden gestart.

Goethes interesse resulteerde in zijn *West-östlicher Divan*. Dit meesterwerk bevat geen vertalingen van Oosterse, voornamelijk Perzische meesters, maar een nadichting of

herdichting in het Duits van enkele van die meesters. Goethe ontleende de themata die hem boeiden aan de Oosterse poëzie en dichtte ze na in het Duits waarbij hij het Oostelijk karakter van de originele gedichten trachtte te bewaren door de prosodische indeling van de Oosterse dichters te bewaren. Immers, de Oosterse dichtkunst, in het bijzonder de Arabische, Perzische, Turkse en Hebreeuwse poëzie, maakte toen gebruik van de kwantitatieve Arabische metra die, evenals de Griekse prosodie, op de kwantiteit van de lettergrepen en klanken (zowel medeklinkers als klinkers) zijn gebaseerd, en niet op de kwaliteit daarvan zoals dit het geval is van de Germaanse prosodie⁸. Goethe, en velen na hem (cfr. infra), trachtten, met wisselend succes, gebruik te maken van deze zeer complexe kwantitatieve metra om zodoende de sfeer van het oorspronkelijk gedicht of thema zo veel mogelijk te behouden. Ook de door Goethe gekozen titel moest de lading volledig dekken. Nergens waren de keuze én de behandeling van het materiaal zo West-östlicher als in het geval van zijn 'Divan', welk woord zowel in het Arabisch als in het Perzisch o.m. 'dichtbundel' betekent.

3. Proza

Aanvankelijk werden Arabische werken in de lingua franca van het toenmalige Westen, het Latijn, vertaald. Ook de eerste bellettristische werken werden in het Latijn omgezet. Met de Renaissance begon men werken in de opkomende nationale talen te vertalen. Het vertalen van grote meesterstukken uit het Arabisch in Europese talen zoals het Engels, het Frans en het Duits vond snel navolging in de andere Europese talen. Ondanks het feit dat Nederlanders en Vlamingen in de zestiende en zeventiende eeuw een leidende internationale rol hebben gespeeld op het gebied van Arabische studiën en drukken, bleef hun vertaalactiviteit in deze periode bescheiden.

Het ligt buiten het bestek van deze bijdrage alle Arabische bellettristische werken die in vroegere tijden in Europese talen en dus ook in het Nederlands werden vertaald, te behandelen. Ik beperk me hier tot enkele meesterwerken waarvan de invloed op de Europese literatuur buiten kijf staat.

Het eerste literair Arabisch werk dat in het Nederlands werd vertaald, was een vertaling uit de in Engeland verschenen Latijnse vertaling van de filosofische roman van de Andalusische filosoof Ibn Tufayl (twaalfde eeuw), *De Geschiedenis van Hay Ibn Yaqzan*, gemaakt op instigatie van de joodse wijsgeer Spinoza. Ibn Tufayls roman is een vulgariserende filosofische verhandeling in de vorm van een roman en derhalve toegankelijk voor het grote publiek. In zijn roman laat Ibn Tufayl een 'Mozeskind' van hoge afkomst, genaamd Hay Ibn Yaqzan 'De Levende, zoon van de Wakende', opgroeien op een onbewoond eiland in den vreemde. Hij werd er door een gazelle grootgebracht. Na de dood van de gazelle begon hij zich over de natuur te bezinnen. Door waarnemingen van die omringende en ongerepte natuur was Hay Ibn Yaqzan in staat de wetmatigheden van de natuur en de werking van de wereld te ontdekken. Deze waren voor hem het gevolg van een onzichtbare oorzaak. Op deze manier kon hij tot het besluit komen dat God bestaat. Ibn Tufayl wilde met zijn filosofische roman aantonen dat de mens, met zijn ratio alleen en dus zonder de openbaringen van profeten en zonder de religieuze overlevering, tot de constatering kan komen dat God, de Onzichtbare Oorzaak, bestaat⁹. Dit, in Spanje ontstane werk, werd vroeg vertaald in de meeste West-Europese talen en bracht o.a. twee Europese meesterwerken teweeg: *Robinson Crusoe* van D. Defoe (1719) en zelfs *Tarzan* van de Amerikaan Edgar Rice Burroughs (1875-1950), die zijn held door een aap liet grootbrengen¹⁰.

Een ander werk dat eveneens inspirerend werkte op Europese schrijvers was het bestiarium van Ibn Al-Muqaffa' (724-759), *Kalila wa Dimna*. Het is een hoogstaand moraliserend werk vol levenswijsheid, symbolische en stichtelijke verhalen en politieke adviezen vertolkt door de twee beestjes, Kalila en Dimna, en verder verteld aan de koning. Europese oriëntalisten leggen terecht directe verbanden met de *Fables* van La Fontaine (1621-1695) die grote analogieën met Kalila en Dimna vertonen.

De *Brief van de Vergiffenis* van de elfde-eeuwse Syrische dichter Abu 'l-'Ala al-Ma'arri (979-1052) is een visionair werk waarbij de schrijver zich het einde van het leven op aarde, het hiernumaals, inbeeldt en de herrijzenis na de dood beschrijft. Alle mensen komen voor God te staan om er verantwoording af te leggen voor hun daden in het aardse leven. Al-Ma'arri, die in de herrijzenis na de dood niet gelooft, 'laat' God op een sarcastische wijze vergiffenis schenken aan de meest pre-islamitische heidense Arabische dichters en schrijvers. Hij laat er zijn hoofdpersonage een bezoek brengen aan deze dichters en er met hen dialogeren over de meest gewaardeerde en ongewaardeerde onderwerpen zoals geloof, ongeloof, exegese, verklaring van verzen e.d. Vervolgens wordt een bezoek aan de hel gebracht waar een plastische dialoog met de Duivel en met enkele, buiten de gratie gevallen dichters en schrijvers gevoerd wordt. Hij drijft zelfs fijne spot met figuren zoals Adam en voert er gesprekken met gelovige en heidense geesten die in een eigen paradijs en hel verblijven.

Dit meesterwerk van al-Ma'arri, evenals de andere visionaire werken in het Arabisch zoals die van de mystici (cfr. infra), gaat terug op de Hemelvaart van Profeet Mohammed, die in een visionaire vaart naar de zeven hemels, met inbegrip van het paradijs en de hel, gesprekken voert met goede en kwaadaardige figuren uit vroegere tijden. Deze verhalen circuleerden in Europa, lang voor de *Divina Commedia* van Alighieri Dante (1265-1321), dat zodanig veel analogieën vertoont met de Brief der Vergiffenis van al-Ma'arri en met de visionaire werken van o.a. de grote mysticus Ibn Arabi (cfr. infra), dat de meeste oriëntalisten van oordeel zijn dat regelrechte beïnvloeding buiten kijf staat.

Tot slot de vertellingen van *Alf Layla wa Layla* 'Duizend-en-één-Nacht', een grote verzameling verhalen in de vorm van een raamvertelling. Koning Sjahriaar, bedrogen door zijn vrouw, besloot iedere nacht een maagd te huwen en haar 's morgen te laten onthoofden. Op deze wrede manier meende hij zich veilig te kunnen stellen voor echtelijk bedrog. Maar de intelligente Sheherazade wist de interesse van de koning, die de slaap niet kon vatten na consummatie van hun huwelijk, op te wekken voor een verhaal. De koning stemde ermee in het verhaal te aanhoren als tijdverdrijf tot het aanbreken van de ochtend, dus totdat Sheherazade onthoofd zou worden. Maar Sheherazades vertelling eindigde niet met het aanbreken van de ochtend en de door het verhaal geboeide koning besloot haar leven te sparen tot hij het vervolg van het verhaal zou hebben gehoord. Op deze manier hield Sheherazade de koning duizend en één nachten lang geboeid, 'tot hij zijn verstand terugkreeg', haar amnestie verleende en met haar definitief huwde.

Zelden heeft een boek zo inspirerend gewerkt op de wereldliteratuur als de Duizend-en-één-Nacht, dat op literair vlak ook het genre van de raamvertelling of het kaderverhaal opgeleverd heeft, een genre dat in Europa nagevolgd werd door o.a. *Il Decamerone* van Boccaccio (ca. 1350) en *The Canterbury Tales* van Chaucer (einde 14de eeuw)¹¹. Ook de geëncadreerde binnenvertellingen zoals o.a. Sindbad de Zeeman, Ali Baba en de Veertig Rovers en Aladin en de Wonderlamp inspireerden door de jaren heen talrijke schrijvers, kunstenaars, schilders, componisten en filmmakers zoals blijkt uit o.a. de recente tekenfilm Aladin van Walt Disney.

Tenslotte vinden we Arabische literaire invloed ook terug bij o.m. de liederen over Maria en de Hoogliedpreken van de heilige Bernardus van Clairvaux (1090-1153), en dit ondanks het feit dat hij zowat de officiële prediker van de Tweede Kruistocht was; bij de Franse dichtersschool Pléiade en bij de romantische prinsesse Lointaine.

4. Poëzie

De aanwezigheid van de Arabieren en de islam in Spanje hebben tot een interessante symbiose van islamitische, joodse en christelijke cultuurelementen geleid. Naast wetenschappen vormen o.a. de architectuur, de Andalusische muziek, de Flamenco-dans en de cultuur van de Mozarabes er de belangrijkste elementen van. De specifieke vorm van Arabische poëzie die in deze Andalusische context werd geschapen, met name door de rondreizende dichters die hun lyrische poëzie aan de hoven van de toenmalige talrijke Andalusische vorsten en mecenenatn voordroegen, vond enkele eeuwen later zijn weerklink in de opkomende Occitaanse letterkunde in de Provence, in de minnellyriek der troubadours, die hun naam aan het Arabisch woord *tarab*, ‘verrukking door muziek’ en ‘op muziek gezongen poëzie’, ontleend hebben¹².

Maar de eigenlijke interesse begon later met Goethes West-östlicher Divan. Goethes verwerking in het Duits van Oosterse meesters was meer direct en opende nieuwe horozonten in een tijd waar menig Europees letterkundige geloofde dat er buiten het Klassieke Griekenland en Rome geen schone letteren bestonden. Wetenschap wel, maar schone letteren niet. De Nederlandse literator Weijers heeft nog in 1845 de stelling geponeed waarin degene die de Arabische poëzie om zijn merites bestudeert voor gek wordt verklaard of tenminste wordt geacht zijn tijd te verdoen! (*Qui vero poëtas Arabum propter ipsorum praestantia legat, si non sensu carere, certe otio suo abuti videtur*)¹³.

Maar gelukkig dacht er niet iedereen zo over. De toenemende werkzaamheden van de Europese oriëntalisten en arabisten, vooral dankzij hun bloemlezingen van Oosterse literatuur en hun vertalingen van Oosterse en Arabische meesterwerken, hebben de aandacht gevestigd op het bestaan van een grote literaire traditie die iedere vergelijking met het Klassiek-Europese erfgoed kan doorstaan. In zijn oratie over “De Dichtkunst der Oosterlingen”, gehouden op 5 mei 1776, geeft Schultens ons een goed beeld van de kijk die de toenmalige arabist op de cultuur van de Arabieren had. Het bewijs voor de kwaliteit van de Arabische poëzie leidt Schultens af uit het prestige dat de poëzie in de Arabische en Oosterse maatschappijen geniet:

*“Er is nooit een tijd geweest, waarin zoowel onder Arabieren als Persianen de Dichtkunst niet in grote achting was, en derzelver beoefenaars boven anderen begunstigd werden. De nieuwe reizigers getuigen dit zelfde ook nog van den tegenwoordigen tijd”*¹⁴.

Meer zelfs. Schultens constateert het succes dat de Oosterse dichter in zijn land geniet met het magere succes dat de Europese dichter oogst:

“De Oostersche mildadigheid laat nooit eenen dichter gebrek lijden”.¹⁵

Volgens Schultens kenmerkt de Oosterse dichtkunst zich door “*schone, rijke, vloeiende en verheven taal*”. Om de verdiensten van deze dichtkunst te ontdekken, dient men eerst de Arabische taal te beheersen. Hij is onder de indruk van de omvang van het Arabisch vocabularium, dat men zich eerst eigen moet maken vooraleer men aan de lectuur begint. Zo

vraagt hij zijn toehoorders, in een oratie gevoerd in het Latijn, om rekening te willen houden met de ontzaglijk grote woordenrijkdom van het Arabisch (*Attendite porro ad incredibilem Arabicae linguae copiam ...*)¹⁶.

Schultens citeert in zijn oratie verzen van bekende meesters die de verschillende genres moesten illustreren. Bijzondere bekoring vond hij bij rouwverzen van vermaarde personen. Vooral het rouwdicht van de dichter Sjibl ad-Dawla op een vizier (gest. 1094) bekoort hem zeer:

*Hij was eene kostelijke parel,
door de Godheid zelve uit zijn schelp genomen, en op de wereld neergezet.
Hij blonk onder de menschen,
doch deze waren ongevoelig voor zijnen luister.
Daarom benijdde God dien schat aan 't menschdom,
haalde hem terug, en plaatste hem wederom in zijn schelp*¹⁷.

Ook citeert hij het grafschrift van az-Zamakhshari (1075-1144), “één der vermaardste Godgeleerden onder de Arabieren”:

*O God, in het graf liggende ben ik uw gast.
Een gast nu geniet bij elken mildadigen de voorregten der gastvrijheid.
Geef me derhalve de vergiffenis mijner zonden tot zulke een gastgeschenk.
Deze zijn wel vele. Maar een gast moet ook een aanzienlijk geschenk hebben*¹⁸.

De Nederlandse arabist Wilmet¹⁹, schrijver van een belangrijk Arabisch-Latijns woordenboek, het *Lexicon Linguae Arabicae* dat in 1784 te Leiden verscheen, heeft in zijn verhandeling over de schoonheidszin van de Arabieren (*De sensu pulcri Arabum*) een aanzienlijk gedeelte van zijn betoog aan de Arabische poëzie besteed. Hij noemt als voorbeeld van wat de verbeeldingskracht van de Arabieren vermag, de eerder genoemde al-Ma'arri (979-1052). Van deze dichter bewondert hij vooral het feit dat hij, ofschoon hij blind was, door geen ander in sublimiteit werd overtroffen als schilder van de natuur. Hij beëindigde er zijn passage over met de enthousiaste uitroepen: “*Tanta est Ingenii! Tanta Phantasiae Arabum!*”²⁰.

5. J. H. Leopold:

De werkzaamheden van oriëntalisten zoals o.a. de Nederlanders Schultens en Wilmet, zowel de geannoteerde publicaties van Arabische meesterwerken als de vertalingen van allerhande bloemlezingen, hebben de Arabische literatuur toegankelijk gemaakt voor de geïnteresseerde lezers. De toegankelijkheid leidde op zijn beurt tot appreciatie, navolging en zelfs overname van enkele Arabische genres en verstechnieken, zoals o.a. het genre van de Makame of de picareske roman, het kaderverhaal en de ghazel. Voorbeelden daarvan treffen we in de meeste West-Europese literaturen. In de Nederlandse literatuur vinden we ze o.m. bij J. Van Droogbroeck, *Makamen en Ghazelen* en van H. Swarth, *Van Avondrood en Schemering*²¹, terug.

Maar het was vooral de poëzie die grote aantrekkingskracht uitoefende op Europese dichters, o.m. op de Nederlandse dichter Leopold, die enkele grote meesters in een magistraal Nederlands nagedicht heeft. Leopold was, ongetwijfeld onder invloed van het enthousiasme van Wilmet (cfr. supra), geboeid door de Syrische dichter Abu 'l-'Ala al-Ma'arri (979-1052).

Al-Ma'arri, die op vierjarige leeftijd blind werd, ontwikkelde een grote autoriteit op gebied van Arabische poëzie met een grote verbeeldingskracht en originaliteit. Hij onderwierp het heersende gedachtegoed van zijn tijd, zijn tijdgenoten, het politieke, het economische, het sociale en zelfs het religieuze stelsel aan een meedogenloze kritiek, verwoord zowel in verzen, visionaire meesterwerken als epistels. Hij verwoordde zelfs complexe filosofische denkbeelden in fraaie en lyrische gedichten die hem de bijnaam "De dichter der filosofen en de filosoof der dichters" bezorgd hebben. Een veganist met atheïstische trekken doch met een grote humanistische inslag. Zijn kritiek op de toenmalige samenleving en de instellingen daarvan wemelt van ascese, pessimisme en scepsis die aan ongeloof grenst, en zulks met een zodanig moraliserende en universele aard, dat hij ook de lezers van vandaag, zowel Arabieren als niet-Arabieren, blijft boeien. Één daarvan is de eerder genoemde Nederlandse dichter J.H. Leopold.

Leopold had, zoals uit zijn poëzie kan afgeleid worden, veel met het ideeëngoed van al-Ma'arri gemeen, wat ook uit de keuze van de overgenomen onderwerpen blijkt. Vooral zijn pessimistische visie op de wereld en wantrouwen tegenover religies en geestelijken bekoorden Leopold ten zeerste, hetgeen blijkt uit het volgende thema, ontwikkeld door al-Ma'arri en nagedicht in het Nederlands door Leopold²²:

*Christenen, Joden, Parsen, Moslemin,
zij dolen allen; voor wie toe wil zien,
vervalt de gansche menschheid slechts in tweeën,
twee soorten enkel worden er ontdekt:
intelligente menschen zonder vroomheid
en vrome mensen zonder intellect²³!*

En:

*Vereer den zon om strakgespannen schijn,
de maan met licht en donker, zonder tanen
de sterren, die hun lange hemelbanen
omgaan en nimmer achter adem zijn.*

Of:

*Des werelds vuil is uitgestort
op alle schepselen; het wordt
gespild, gesprenkeld rijkelijk
op hoog en laag gelijkelijk
en de geringste is besmeurd;
de onverzorgde weduwwrouw,
die van haar poover weefgetrouw
amper een karig dagloon beurt,
zij wordt gehekeld en verscheurd.
Wie is gerecht en kan bestaan?
Van alle wezens wijd en zijd
is in verguizingslust en nijd
het menschdom bovenaan.*

Ook de poging van Leopold om de Arabische gedichtstructuur in de Nederlandse nadichting te behouden was opmerkelijk geslaagd. Een Arabisch vers bestaat in feite uit twee halve verzen van gelijke lengte, waar Leopold, zoals hieronder geïllustreerd wordt, geen rekening mee gehouden heeft:

<i>Leg in uw hand mijn hand om saam tevredenen, dat we ten leest O levensdrank, hoe bitter smaak bitter om in den mond te doen,</i>	<i>het noodlot te begroeten, de doodsnik geven moeten en nasmaak is de uwe bitter om uit te spuwen!</i>
---	---

In het volgende gedicht schildert al-Ma'arri, die gedurende meer dan vijftig jaar zijn huis niet verlaten had, tenzij naar het kerkhof, hoe moeilijk het was met mensen om te gaan. In Leopolds nadichting:

<i>Omgang met mensen, nabuurschap O zegening van de koorts Met moeite en zichgewelddoeden De ongerechtigheden doet Waar zijn, waar zijn de stroomen nu Zij leeuwetelgen? ach ik zie Hun hout geeft bij verbranden geur Maar op den tand van barre nood</i>	<i>een slepende zeer, een chronisch lijden; met zieke en met gezonde tijden. komt er een luttel goeds tot stand, hun eigen grondaard aan de hand van mildheid gul en goedertieren? hyena's slechts en lage dieren. van myrrhe en van olibaan, voelt het als flint en kiezel aan.</i>
--	--

Gelukkig werd Leopold niet alleen door de diepzinnige en moraliserende poëzie van al-Ma'arri geïnspireerd, maar ook door de onmisbare lyrische liefdespoëzie die sterk in de Oosterse en ook de Arabische poëzie vertegenwoordigd is. Deze liefdespoëzie, waarvan de toon vaak droevig is omwille de onvervulde liefde, waarbij de schoonheid van de geliefde bezongen en haar ontrouw aan de dichter betreurd wordt, en waarbij de wind als overbrenger van de groeten van de geliefde aan de orde komt:

“O Zoele westewind, van waar die liefelijke geur, en van waar die muskusreuk, dien gij met u brengt? Gij komt van dien kant, waar mijne beminde zich ophoudt”²⁴.

- Of sensueel is ten gevolge van de bloeitijd van het Arabische Oosten van Duizend-en-één-Nacht, waarbij erotiek en sensualiteit als allesbehalve zondengeladen bedrijvigheden werden ervaren.

Deze sfeer vinden we het meest terug bij de dichter Abu Nuwas (763-814), een dichter wiens poëzie wemelt van erotiek en bacchische uitgelatenheden, doch tevens een dichter met een grote verbeeldingskracht en een verbluffend taalgebruik, waardoor erotiek en wijnpoëzie tot een bloeiend genre binnen de Arabische poëzie zijn geworden²⁵.

Een typerend voorbeeld²⁶:

*Treur niet om Leila, ween niet om Hind,
Maar drink van de rode met je vriend;
Wijn, wanneer ze de keel van de drinker bevocht;
Haar sporen in het oog en op de wang achterlaat.
De wijn is een robijn, de beker is een parel,
Uit de hand van een welgevormde meid.*

*Ze geeft je uit haar hand te drinken en uit haar oog,
Zodat je op tweeërlei wijze dronken wordt.
Ik beleef twee extases, de drinkbroeders maar één;
Een beleving die eigen is aan mijn aard!*

Maar Leopold voelde zich vooral aangetrokken tot liefdespoëzie waarin de Platonische liefde voor de argeloze beminde met haar ongerepte schoonheid en haar hoofse intelligentie bezongen werd, zoals uit onderstaande verwerking door Leopold van het thema blijkt²⁷:

<i>En de violen zijn een lok</i>	<i>van zwart en muskusgeurend haar,</i>
<i>Dat viel, o liefste, liefste, en zeeg</i>	<i>onder der dagen valsche schaar.</i>
<i>Ik meen, de lelie is een kind,</i>	<i>een feeënkind en opgeleid</i>
<i>Tot hooge kieschheid van gevoel</i>	<i>en adel van welsprekendheid.</i>
<i>Zij heeft een gouden mond en toch,</i>	<i>zij mag het zwijgen niet verbreken</i>
<i>En van haar peinzensgrond en van</i>	<i>het eeuwige mysterie spreken.</i>

6. Mystieke poëzie

Tot de Arabische genres die veel werden gewaardeerd en geciteerd, behoren ongetwijfeld de gedichten van de grote mystici. De mystiek van de islam, het soefisme, streeft naar het bewerkstelligen van een intiem persoonlijke band met God door individuele meditatie en geestelijke oefeningen in groep. Het doel daarvan is dichterbij God te komen (Taqarrub), Hem te aanschouwen (Tasjawwuf), in Hem op te gaan (al-Fanaa') en om duurzaam bij Hem te blijven (al-Baqaa'). Hierbij staat het begrip 'liefde' of 'Agape', centraal; de God van de soefi's is de beminde, de geliefde, tot Wie zij in de tweede persoon vrouwelijk enkelvoud spreken! En omdat zulks niet altijd evident is in een sterk monotheïstische traditie als de islamitische, maken de soefi's gebruik van de poëzie om hun mystieke ervaringen te verwoorden, met dien verstande dat hoe groter de visioenen worden, des te meer de taal in de weergave daarvan tekortschiet.

De achtste-eeuwse mystica Rabia uit Irak (gest. 801), die zich van de wereld had afgezonderd en aan God toegewijd, had een bijzonder innige en zelfs intieme stijl voor het uitdrukken van haar liefde voor God ontwikkeld. Rabia, die een vrouw was, had als geen andere mysticus, inzichten in wat de soefi's als het permanente scheppingsproces in de wereld beschouwen, een proces van herbronning, schepping en herschepping in de wereld, die allemaal op de Schepper moeten wijzen. Het baren en de geboorte worden vaak als een miniatuur van de schepping beschouwd. Vandaar dat de grote mysticus Ibn Arabi (cfr. infra), van oordeel was dat men, wil men God doorgronden, men eerst de vrouw dient te doorgronden. Rabia, die uit deze traditie afkomstig was, heeft haar liefde voor God en haar relatie tot Hem als volgt uitgedrukt²⁸:

*Met tweeërlei min bemin ik U: de ene welt uit mij,
De andere spruit uit U, bestaat slechts dank zij U.
De ene blindt voor al mijn oog,
Zodat het slechts Uw schoonheid ziet.
De andere toont mij Uw gelaat,
Waarnaast geen luister nu bestaat.
Maar uit mijzelf of dank zij U, deez tweeërlei min
stelt zich slechts U tot doel, uitsluitend en alleen maar U.*

Rabia's liefde voor God en de wijze van uitdrukking roepen onmiddellijk Hadewychs (13de eeuw) liefde voor dezelfde God en dezelfde wijze van lyrische uiting voor de geest:

*Ay, minne op trouwe; want ghi al sijt
Miere zielen ioie, mier herten vlijt;
Ontfaermt den moet, siet ane den strijd,
Hort cordis clamor²⁹.*

*“Ach, minne, op mijn woord, Gij zijt immers geheel en al
de vreugde van mijn ziel, de vurigheid van mijn hart.
Beklaag de hartstocht, aanschouw de strijd,
Hoor de roep van het hart”.*

Andere mystici waren minder impliciet in hun bewoording van hun mystieke ervaringen en extases, zoals de bekende mysticus Al-Halladj (857-922)³⁰, die zodanig expliciet was in het uitdrukken van mystieke ervaringen en zijn ‘vereniging met God’, dat hij geen onderscheid meer zag tussen zijn persoon en God:

*Ik ben Hij die ik bemin,
En Hij die ik bemin is ik,
We zijn twee zielen die in één lichaam wonen;
Ziet gij mij, dan ziet gij Hem,
Ziet gij Hem, dan ziet gij ons beiden.*

Deze bekende en veel geciteerde verzen vonden hun weg o.a. naar de postconciliaire Catechismus van de Katholieke Kerk³¹, waarin de islam als religie gewaardeerd wordt en waarin deze verzen van Al-Halladj worden geciteerd om het begrip liefde voor God bij moslims te onderstrepen. Hoe dan ook, deze en andere uitspraken van Al-Halladj stelden hem bloot aan de beschuldiging van godslastering door behoudsgezinde wetgeleerden. Al-Halladj werd berecht en in 922 te Bagdad terechtgesteld. Bij zijn onthoofding of kruisiging deed hij zijn beroemde uitspraak: “Ik ben de Waarheid!”. Deze uitspraak bekoorde o.m. ook de eerder geciteerde Leopold, die de dood van Al-Halladj als volgt heeft herdacht³²:

*“Ik ben de Waarheid!” en na steeniging
en stilgewordzijn van stem en leven,
kroop het gemarmerd bloed bijeen en had
“ik ben de Waarheid” op den grond geschreven.*

Tot slot vermelden we de bekende mysticus Ibn Arabi (1165-1240) die heel zijn leven gewijd heeft aan de uitdieping van zijn mystieke overtuiging dat de godservaring van elke man en elke vrouw zodanig uniek is dat geen enkele religie zich erop kan beroemen dat ze in haar leer de totaliteit van het Goddelijke Mysterie tot uitdrukking kan brengen. Ibn Arabi, die impliciet de eenheid van alle religies predikte, omdat alle religies, zo stelt hij, de liefde voor God koesteren en bijgevolg in wezen gelijk zijn, beschreef zijn mystieke geloof als volgt:

*Vóór vandaag wees ik mijn gezel af,
Als zijn geloof anders dan het mijne was.
Mijn hart is een schaal voor elke vorm geworden.
Een klooster voor de monnik, een tempel voor idolen,
Een grasland voor gazellen, de Ka'ba van de pelgrims,*

*De tafelen van de Tora, het boek van de Koran.
Liefde is mijn geloof; het geeft niets welke weg
haar kemelen ook volgen, de liefde blijft toch immer
mijn godsdienst en geloof.*

De man en de vrouw die zich aan God wijden, zijn volgens Ibn Arabi in de moskee, in de kerk, in de synagoge, in de tempel enz. te vinden³³.

7. Nabeschouwingen

In de Middeleeuwen heeft Europa een grote inspiratiebron in de Arabische wereld gevonden en dit op het gebied van wetenschap, literatuur en muziek. Heden ten dage vinden de Arabieren een grote inspiratiebron in Europa, eveneens op het gebied van wetenschap, literatuur en muziek. Genres als drama of tragedie kwamen vroeger niet voor in de Arabische literatuur; ze werden aan de Europese literatuur ontleend en vandaag de dag vormen ze een onlosmakelijk deel van de Arabische literatuur.

De tocht van Napoléon Bonaparte naar Egypte in 1798 deed de Arabische wereld kennis maken met het moderne Europa, dit op een ogenblik dat die Arabische wereld alle krachten aan het bundelen was om zich van het juk van vier eeuwen durende Ottomaanse overheersing (ca. 1400-1800) te bevrijden, een overheersing die niet alleen belemmerend was voor de verdere ontwikkeling van de Arabische cultuur, maar er zelfs nefaste gevolgen op had. De onafhankelijkheidsstrijd tegen de Ottomaanse Turken en de confrontatie met het moderne Europa waren twee doorslaggevende elementen voor de Arabische renaissance, die bovendien versneld werd door de invoering van de boekdrukkunst in Egypte na Napoléon Bonaparte en door de daaropvolgende grootscheepse operatie om het klassieke erfgoed van de Arabische middeleeuwen te publiceren, waarbij men de eigen Arabische erfenis begon te herontdekken en op basis daarvan én op basis van de wetenschappelijke vooruitgang in het moderne Europa, een reële culturele heropleving gerealiseerd heeft.

Uit het voorafgaande blijkt duidelijk dat wetenschap en literatuur de geografische en taalgrenzen die rijken en culturengebieden van elkaar scheiden, niet kunnen overnemen. Evenmin laten ze zich door politieke conflicten of de val van rijken beïnvloeden. De wisselwerking tussen het Morgenland en het Avondland, tussen de Islamitische en de Christelijke culturen, en de wederzijdse invloeden op alle gebieden, zijn er altijd geweest, en soms waren ze meer diepgaand dan men geneigd is te denken of wenst aan te nemen. De geschiedenis is hiervan de grote getuige.

¹Voor de wetenschapsoverdracht vanuit de islamwereld naar het Westen zie o.a. de volgende naslagwerken: Georges Sarton, *A History of Science*. Cambridge-Mass. 1959; Georges Sarton, *Introduction to the History of Science*. Baltimore, 1927; O'Leary De Lacy, *Arabic Thought and its place in History*. London, 1922; Haskin Charles, *Arabic Science in Western Europe*. London, 1925; Watt W. Montgomery, *The Influence of Islam on Medieval Europe*. Edinburgh, 1972.

²Het transcriberen van Arabische woorden, en de weergave van de kwaliteit der klinker waren moeilijk om technische redenen. Voor de uitspraak van namen volgt hier een enige toelichting: de twee letters /dj/ uitspreken zoals de /g/ in het Engels 'George' en de /dh/ uitspreken zoals de /th/ in het Engels 'there'.

³Zie A. Alsulaiman, *Arabische woorden in het Nederlands*. In: De weg waaraan gewerkt wordt. Fantum, 1998. P. 83 e.v.

⁴Zie hierover F. de Nave (red.), *Philologia Arabica, Arabische Studiën en drukken in de Nederlanden in de 16de en 17de eeuw*. Antwerpen, 1986. Dit werk is een catalogus van de tentoonstelling van Arabische wetenschappelijke naslagwerken gedrukt in Antwerpen, gehouden in het Museum Pantin-Moretus van 25 oktober tot 21 december 1986.

⁵ J.C. Wenckebach (ed.), *Drie redevoeringen van Hendrik Albert Schultens*. Leeuwarden, 1845. P. 10. (Voortaan als Schultens geciteerd).

⁶ Zie hierover J.H. Kramers, *De Semitische Talen*. Leiden, 1949.

⁷ De lang gebruikte Nederlandse vertaling van Duizend-en-één-Nacht was gebaseerd op die van Galland. Een rechtstreekse vertaling van het complete Arabisch origineel werd gerealiseerd door Richard Van Leeuwen, gepubliceerd in 1999 door uitgeverij Boulaaq In Nederland onder de titel: *De Vertellingen van Duizend-En-Één-Nacht* in 14 delen. Het is een uitstekende vertaling.

⁸ Zie hierover W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*. Cambridge, 1988. Volume II, p. 350 e.v.

⁹ Zie hierover de moderne Nederlandse vertaling van dit werk: Ibn Tufayl, *Zo was hij op de hoogte gekomen van het bestaan*. Boulaaq, 1998.

¹⁰ Zie hierover de inleiding op de Nederlandse vertaling van Ibn Tufayls werk (cfr. supra).

¹¹ Zie hierover H. van Gorp e.a., *Lexicon van Literaire Termen*. Leuven, 1986. P. 209

¹² ‘Troubadour’ en ‘Trouvères’ zijn twee woorden van twee verschillende etymologische afkomsten. Troubadours gaat niet op het Occitaanse Trobadour ‘vinden, dichten’, of op Trouvères (uit het Frans: trouver ‘vinden’) terug, zoals verkeerdelijk wordt beweerd, maar op het eerder vermelde ‘tarab’. Overigens waren de Noordfranse Trouvères (12de eeuw) de navolgers van de Zuidfranse Troubadours (vanaf 11de eeuw). De vermelding van de oorsprong van dit genre in o.a. het hierboven geciteerde *Lexicon van Literaire Termen* (p. 425) gaat, mijns inziens, helemaal niet op. De Troubadours waren per slot van rekening rondreizende lyrische dichters die liefdepoëzie op muziek aan de hoven bezongen, een typisch Arabisch genre dat in het achtste-eeuwse Bagdad ontstond en veel navolging in het aan het Provence grenzende Andalusië vond. Zie ook Wim J. Simons, *Noodlot en Vroomheid, Geschiedenis van de Letterkunde der Klassieke Oudheid en der Europese Middeleeuwen*. Antwerpen/Den Haag, 1959. P. 186 en 191, en Geert Jan Van Gelder, *Een Arabische Tuin; Klassieke Arabische Poëzie*. Amsterdam/Leuven. 2000. P. 41.

¹³ Schultens, p. 11.

¹⁴ Op. cit. P. 10.

¹⁵ Op. cit. P. 12.

¹⁶ Op. cit. P. 16.

¹⁷ Op. cit. P. 27.

¹⁸ Op. cit. P. 26.

¹⁹ De Nederlanders hebben in zestiende, zeventiende en achttiende eeuw een leidende rol gespeeld op het gebied van oriëntalistiek en Oosterse studiën, met Leiden als centrum en Brill als uitgever.

²⁰ J. De Roos e.a., *Driehonderd Jaar Oosterse Talen in Amsterdam*. Amsterdam, 1986. P. 60.

²¹ J. Van Droogenbroeck, *Makamen en Ghazelen*. 1866. H. Swarth, Van Avondrood en Schemering. 1906. Over het genre van Makame zie in het bijzonder R. Blanchere & P. Masnou, *Al Hamadani, Choix de Maqamat choisies et traduites de l'arabe avec une étude sur le genre*. Paris, 1957. Zie ook Wim. J. Simons, *Goden, Priesters en Koningen, Geschiedenis van de oosterse Literatuur*. Den Haag, 1958. P. 71.

²² Alle hier geciteerde gedichten zijn afkomstig uit: J.H. Leopold, *Verzen*. G.A. Van Oorschot/Amsterdam. Derde druk, 1977. P. 190-195. (Voortaan als Leopold geciteerd).

²³ Ter illustratie van nadichting, geef ik hier een ‘letterlijke’ vertaling van het Arabisch origineel van dit gedicht. “De moslims zijn triviaal geworden, de christenen dwalen, de joden zijn ten einde raad en de Magiërs (=Zoroastristen) kennen geen uitweg. De aardbewoners vallen in twee soorten uiteen: intelligente mensen zonder geloof, en gelovige mensen zonder intellect”. Al-Ma’arri, *Diwan al-Luzumiyyat*. 2 delen. Beiroet, s.a.. Deel 2, p. 301.

²⁴ Schultens, p. 14.

²⁵ Zie daarover het onlangs verschenen boek van Geert Jan Van Gelder, *Een Arabische Tuin; Klassieke Arabische Poëzie*. Amsterdam/Leuven. 2000. Dit werk is een eerste grote anthologie van klassieke Arabische poëzie in het Nederlands.

²⁶ Abu Nuwas, *Diwan Abu Nuwas* (Arabisch). Beiroet, 1986. P. 122-23.

²⁷ Leopold, p. 144.

²⁸ Op. Cit. P. 254.

²⁹ Wim J. Simons, *Noodlot en Vroomheid, Geschiedenis van de Letterkunde der Klassieke Oudheid en der Europese Middeleeuwen*. Antwerpen/Den Haag, 1959. P. 5.

³⁰ Al-Halladj, *Diwan Al-Halladj* (Arabisch). Beiroet, 1998. P. 65. Zie hierover het naslagwerk van L. Massignon, *La passion d’al-Hosaym ibn Mansour Al-Hallaj*. 2 delen. Parijs, 1922.

³¹ *De Nieuwe Catechismus* ...Samengesteld in opdracht van de Bisschoppen van Nederland door Het Hoger Catechetisch Instituut te Nijmegen. Utrecht, 1966. P. 335.

³² Leopold, p. 154. Ook Jacques Hamelink, in een recent werk, *Liedboek der Oorlogen en Feesten van al-Haqq* (1999), liet zich door deze uitspraak inspireren. ‘Al-Haqq’ betekent ‘De Waarheid’, een attribuut van God gebruikt vooral door soefi’s. Al-Halladjs uitspraak ‘Ik ben de Waarheid’ luidt in het Arabisch: ‘Ana ‘l-Haqq’.

³³ *De Epistels van Ibn Arabi* (Arabisch), Beiroet, 1997.